

SULTAN II. BAYEZİD'İN KÜTÜPHANESİ

CEMAL KAFADAR

S

ULTAN II. Bayezid, 1499
ila 1501 yılları arası-
nda yapılan batı seferini
büyük bir muzafferiyet
ile tamamlamıştı ve

zaferinin yankıları muhtemelen Batı Akdeniz'in en uzak sahillerinden dahi duyuluyordu. Bu sefer aslında Frenklere karşı yapılan ilk ve tek seferi addolunabilirdi; zira daha önceki seferleri Osmanlı'nın cihan hakimiyeti mücadelesindeki asıl rakipleri olan Katolik Avrupa'daki çeşitli güç ve ittifaklara karşı yapılmamıştı.

II. Bayezid'in Akdeniz ve Adriyatik'teki zaferleri, 1502'de Venedikliler ve Macarlarla yapılacak olan antlaşmalarla mühürlenecekti. Lakin kroniklerin aktardığına göre Bayezid, diplomatik görüşmeler sürerken İstanbul'a çekilmiş ve henüz bir başka girişime yeltenmeksizin başkentinde ikamet ediyordu.¹ Sultan, tıpkı Karadeniz kıyılarındaki önemli kalelerin fetihle sonuçlanan 1484'teki batı seferi sonrasında *Tevarih-i Al-i Osman*'ların yazılı hale gelerek kamuya mal olmasının önünü açtığı gibi, dikkatini yine büyük bir yoğunlukla kültürel himayeye yöneltmişti. Bu, yalnızca kendini askerî bir hareket akabinde inzivaya çekme meselesi değil, aynı zamanda zaferin getirdiği prestijin semeresini toplama yöntemi idi. Temmuz 1501'de kendi adını vereceği külliye'nin inşaatı başladı. Aynı ay içinde Manastır'daki Müderris Ali Çelebi'ye babasının tedvin ettiği bilinen bir *Tevarih-i Al-i Osman*'ı göndermesini emreden bir hüküm bildirilmişti.² Hatta mülazemet sisteminin standartlaşması için tutulan defterlerin günümüze kalan en erken örneklerinden birinin de aynı temmuz ayında kayda başlaması pek de tesadüf gibi durmuyor.³

Kısacası 16. yüzyılın ilk yılları Bayezid'e kütüphanesinin sayımını yapmak, saray ve ötesindeki eğitim

kalitesini gözden geçirmek için elverişli bir vakit sunuyordu. Kendinden önceki ve sonraki birçok hükümdar gibi, bilgiyle alakalı meseleleri nizami bir şekle sokmanın memleket nizamının esaslarından olduğunu düşünmüş olmalı. Bu sebeple, tahta geçişinden sonra Bayezid'in halkasına dahil olan çok sayıdaki parlak Amasyalıdan biri olan Hayrüddin Hızır 'Atufi'ye oldukça sıradışı bir belge olan Defter-i Kütüb'ü ismarladı.

'Atufi'nin İstanbul'a tam olarak kaç yaşında geldiğini bilmiyoruz. Muhtemeldir ki Amasya'daki çocukluk ve ilk gençlik yıllarını takiben Bursa ve İznik'teki bazı ilim halkalarına girdikten sonra 20 yaş dolaylarında Osmanlı başkentine gelmişti. Burada evvela Çandarlı İbrahim Paşa'nın (ö. 1499) himayesine girmiş, onun vefatından sonra Sultan II. Bayezid tarafından Enderun'daki saray görevlilerine hoca olarak görevlendirilmişti. Bu mesaisi sırasında saray kütüphanesini tanıma fırsatı bulmuş olmalıdır. Sultanın kendisine verdiği saray kütüphanesinin envanterini çıkarma görevini tamamladıktan sonra ise saray dışında vaizlik gibi görevlerde de bulunmuştur.

16. yüzyılda yazılan tabakat kitapları, 'Atufi'nin belagat ilimlerinden olan beyan ve meani konularındaki uzmanlığına değinmektedir. Ayrıca 'Atufi, hazırladığı Defter-i Kütüb'de kendi telif ettiği dört kitabın ismini zikretmektedir. Kalem oynattığı konular arasında hadis, kelim, tefsir ve rüya tabirleri ciddi bir yer tutuyordu. Bunun yanında, İbn Sina'nın *el-Kânûn fit-Tıbb* isimli eserinden ilhamla yazdığı tıbbî tavsiyeler içeren birkaç kısa risalesi de vardı. Ancak belirtmek gerekir ki hiçbir eseri, büyük bir üne kavuşmuş ve defalarca istinsah edilerek geniş bir dolaşım ağına girmiş de değildir.

Bugünden geriye baktığımızda, 'Atufi'nin hazırladığı Defter-i Kütüb,

hikayesi pek de anlatılmamış bir hayatın en büyük başarısı sayılabilir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi, bir kütüphanecinin emeği, hak ettiği değeri kendi zamanında görmemiştir. 'Atufi, dönemin bütün tabakat kaynaklarında yazdığı "içerikli" eserlerle hatırlanmaktadır. Onun hesabına üzülmek gerek ki bu eserler, çağdaşlarınca her ne kadar saygıya layık kabul edilseler de bundan öte pek bir ağırlıkları olmamışa benziyor. Ne var ki, 'Atufi'nin hazırladığı nev-i şahsına münhasır kitap envanterini yakından okumak, gözlerimizin önüne, en azından tarihin o anına kadar tanık olmadığımız bir entelektüel girişimi sermektedir. Defter-i Kütüb, kutsal metinler dışındaki metinlerin de kamusal alanda kendilerine giderek artan bir yer bulduğu; eşya ve eşhası kâğıt üzerinde tahrir, terkim ve tadat eden belgeler etrafında kurulu bir arşiv düzeninin inşasına doğru hem keyfiyet hem kemiyet cinsinden bir sıçramanın gerçekleştiği erken modern dönemin erken bir numunesi olarak görülebilir.

Burası aşikar, bu Defter-i Kütüb ile envanteri çıkarılan Hazine-i Amire'deki kitap koleksiyonu önceki sultanların kitap edinimleri üzerine inşa edilmiştir. Ancak seleflerden intikal eden bu kitaplar hakkında daha fazla araştırma yapılmaksızın bir şey söylemek zordur. Yine de açıktır ki bu Defter-i Kütüb'de sıralanan kitaplar, ezici bir çoğunlukla II. Mehmed ve II. Bayezid'in kitaplarıdır.⁴ O vaktin İstanbul'daki sahaf piyasası hakkında daha çok bilgimiz olsaydı, bu kitapların edinim ve dağılımı ile alakalı tahminler yürütmek noktasında daha teçhizatlı olurduk. Kitaplarla alakalı istihbarat ve dedikodu dolaşımının —hatta belli bir dereceye kadar kitapların cismen dolaşımının— boyutlarını küçümsememek gerekir. Bu yaygın şebeke, hükümdar ve saraya mahsus da değildi. 15. yüzyılda bir

¹ Cemal Kafadar'ın *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)* (Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer, eds. 2 vols, Brill, 2019) adlı eserinde bulunan "Between Amasya and Istanbul: Bayezid II, His Librarian, and the Textual Turn of the Late Fifteenth Century" başlıklı makalesinin özet çevirisidir.

sahaf ve alim olan Yemenli bir şahıs, iyi bir sözlük arayışında olan Hindistan Kerala'daki Kalikut liman amiriyle yazışabiliyordu.⁵

Şu anda en büyük ve kıymetli İslamî elyazmaları koleksiyonlarına sahip olan İstanbul'daki kütüphanelerle alakalı genel varsayımlardan biri, bu kütüphanelerin raflarının fetih ganimetleri yoluyla doldurulduğudur. Mağlub edilmiş rakiplerin kitap koleksiyonlarına el koyulup, bunların İstanbul'a nakledildiği örnekler gerçekten de vardır; ki Suriye ve Mısır'daki Memluk kütüphaneleri bunlar arasında hem nicelik hem nitelik bakımından en dikkate değerleridir. Bu konuda daha fazla araştırmalar yapılması faydalı olacaktır. Ancak şu aşamada, bu cinsten "edinimlerin" boyutunu değerlendirmek mümkün gözüküyor. Her halükarda, bugün saray koleksiyonunda olmakla beraber üzerlerinde Bayezid'in mührü yahut 'Atufi'nin eklediği bir başlık bulunmayan 1502 yılından evvel yazılmış veya istinsah edilmiş kitapların en azından bir kısmı, 1514'te Tebriz ve takiben 1516-17'de Suriye ve Mısır'dan nakledilmiş olmalıdır. Kansuh Gavri'nin (ö. 1516) mührünü veya temellük kaydını taşıyan kitaplarda olduğu gibi asıl maliki kolaylıkla belirlenebilen kitaplar da mevcuttur. Yine de fethin, kitapların ganimet olarak nakliyle eşdeğer görülmesi doğru değildir. Mesela 1516'da fethedilen Şam'daki Eşrefiye Kütüphanesi kökenli olup İstanbul'da bulunan kitaplardan pek azı ganimet olarak Hazine-i Âmir'e girmiş gözükmektedir.⁶ Saray koleksiyonu, aynı zamanda, envanterin tamamlanmasından sonra olsa da II. Bayezid hâlâ tahttayken raflara girdiği belirlenebilen bazı künyeler de barındırmaktadır. Kütüphane, müstensihlere verilen siparişler, kitap hediyelerinin kabul edilmesi ve satın alım yoluyla aktif olarak kitap edinmeye devam etmiştir.

Zira, 'Atufi'nin hazırladığı Defter-i Kütüb'de bıraktığı boş alanlar, sonradan eklenecek bu edinimlere hasredilmiş gibi durmaktadır.

Defter-i Kütüb, Osmanlı imparatorluk kütüphanesinin oluşumundaki erken bir aşamayı gözler önüne seriyor olsa da şaşırtıcı bir zenginlik arz ediyordu. Envanterde, konuları itibariyle adap, tarih, şiir, tıp, tarım, astronomi, astroloji, matematik, geometri, mantık, felsefe, leksikografi gibi alanlarda; fıkıh, fıkıh usulü, kelim, tefsir gibi çeşitli İslamî ilimler yanında tasavvuf alanında da kitaplar mevcuttur. Listelenen kitaplar, yazıldıkları dil itibariyle de çeşitlilik göstermektedir. Zira çoğunluğu Arapça ve Farsça olan koleksiyonda, metinselleşme macerasının başlarındaki Türkçe kullanılarak yazılmış eserlerin yanında, az sayıda Yunanca, Süryanice eserler, Eski Slavca ve Latince içeren sözlükler de vardır. Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an nüshalarının aynı anda bulunduğu ve envantere dahil edilmeyen ama varlığı dönemin saray arşivi belgelerinden bilinen 100 küsur efrenc kitapları da hesaba katılınca bu koleksiyon, bir bakıma, Osmanlı padişahlarının cihanşümul hakimiyet heveslerinin bir aynası gibidir.⁷

Zamanının en büyük kütüphanelerinden biri olan bu görkemli kitap koleksiyonu giderek daha da büyüyordu. Sadece envanterini tutmak değil, kitap edinimlerini ve kitap dolaşımını sevk etmek, değerli ciltlerin bakımını yapmak gibi görevleri de ifa eden kütüphanecilere bu iş belki de pek çok zorluk çıkarıyordu. Ancak hazırlanan Defter-i Kütüb'ün olağanüstülüğü, bunun aynı zamanda aşkla yapılan bir iş olduğunu da düşündürmektedir. Yorgunluk bir yana, bu çalışma nihayetinde bir gurur ve itibar meselesiydi. ■

NOTLAR

¹ Bkz. Codex Hanivaldanus, Latince'den Almancaya çeviren Richard Franz Kreutel, *Der Fromme Sultan Bayezid: Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruc und des Anonymus Hanivaldanus*, Osmanische Geschichts schreiber 9 (Graz/Vienna; Köln, 1978), 182-285, s. 221. Bu Almanca edisyona dayalı olarak yapılan Türkçe çeviri için bkz. *Hanivaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, çev. Necdet Öztürk, 1997.

² II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, der. Feridun Emecen ve İlhan Şahin, 1994, 102, hüküm numarası 365.

³ Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarılarında Osmanlı Mülazemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XI, IX, 2017, 89-124.

⁴ Kütüphanenin muhtelif sultanlar dönemindeki erken oluşumuyla alakalı öncü bir çalışma için bkz. Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e kadar Osmanlı hükümdarlarının hususi kütüphaneleri hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi*, 1948, 1952, 294-312. Mesela Ünver, II. Murad'ın sahip olduğu ve vakfettiği 141 elyazması gördüğünü not etmektedir. İstanbul kütüphanelerine dair kullanışlı bir genel çalışma ve bibliyografya için bkz. Bilgin Aydın, "İstanbul Kütüphaneleri Tarihine Dair Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8, 2010, 333-44. II. Mehmed'in kütüphanesinde bulunan tasavvuf kitaplarına odaklı bir çalışma, Mehmet Arkan, "Fenâdan Bekâya İp Atmak: Fâtihi Sultan Mehmed'in Özel Kütüphanesindeki Tasavvuf Eserleri", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, der. Ercan Alan ve Osman Sacid Arı, 2018, 59-82, künyeli eserdir.

⁵ 1477 yılında gerçekleşen bu çok enteresan yazışmayla alakalı bkz. Franz Rosenthal, "A One-Volume Library of Arabic Philosophical and Scientific Texts in Istanbul", *Journal of American Oriental Studies* 75, 1955, 14-23, 15. Geniş Arap topraklarında geç ortaçağdaki kitap ticareti ve bu ticaretin diğer bölgelerle bağlantıları hakkında bkz. Konrad Hirschler, *The Written Word in the Medieval Arabic Lands: A Social and Cultural History of Reading Practices*, 2012; ve Doris Behrens-Abouseif, *The Book in Mamluk Egypt and Syria (1250-1517): Scribes, Libraries, and Market*, 2019. İran ve geniş Farsî dünya için bkz. Nourane Ben Azzoune, *Aux origines du classicisme: Calligraphes et bibliophiles au temps des dynasties mongoles (les Ilkhanides et les Djalaïrides 656-814/1258-1411)*, 2018.

⁶ Aslına bakılırsa herhangi bir kütüphanenin dağılması, bulunduğu bölgenin fethiyle doğrudan alakalı olmak zorunda değildir. Mesela Şam henüz Osmanlı topraklarına katılmamışken Eşrefiye Kütüphanesinde bulunduğunu bildiğimiz birtakım kitaplar, 1516 yılından sonra İstanbul'a gelmiştir. Ancak bu kitaplar arasında pek azı, sultanların vakfederek Hazine-i Amire'den başka kütüphanelere naklettiği kitapların günümüzde toplanmış olduğu Süleymaniye Kütüphanesi kataloğunda bulunmaktadır. Savaş ganimetlerinin Hazine-i Amire'de saklandığı düşünülürse Süleymaniye'deki Eşrefiye kökenli kitapların azlığı ve bu kitapların, onları kütüphane halihazırda dağılmış haldeyken satın alınmış olması muhtemel olan ulema ve ekabir koleksiyonlarında bulunması manidardır. Eşrefiye'nin dağılmış halde olması ise fethin sebep olduğu istikrarsızlık, vakıf kayıtlarının kayıp olması gibi amillerden kaynaklanıyor olabilir. Ancak bu kitaplar, Memluk Sultanının kitaplarının aksine İstanbul'a savaş ganimeti olarak nakledilmiş gibi gözüküyorlar. Karşılaştırmalı olarak bkz. Konrad Hirschler, "Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library: The Ashrafiya Library Catalogue", 2016.

⁷ Bu envantere bulunan muhtelif eser türleriyle alakalı bkz. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, and Cornell H. Fleischer, eds., *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, Studies and Sources in Islamic Art and Architecture, volume XIV, Boston: Brill, 2019. Aynı belgelerde sözü geçen efrenc kitapları için Necipoğlu'nun bu kitaptaki makalesine bkz.